

УДК 821.161.2.-3'04.09:[271.4(477)-722.51-284]Ларіон

Ольга Чапля

ПРИ-СУТНІСТЬ ХРИСТОЛОГІЧНОГО У «СЛОВІ ПРО ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ»¹

DOI: 10.5281/zenodo.6783359

© О. Чапля, 2022. CC BY 4.0

У літературознавчому дискурсі бракує уваги до богословських аспектів творів, що постали на початку руського християнства, а отже, транслиували норми віровчення, визначали траєкторії українського богомислення і впливали на подальше письменство. **Метою статті** стало висвітлення деяких нюансів христологічної тематики, що відображена, експліцитно чи імпліцитно, у «Слові про Закон і Благодать» митрополита Ларіона. **Методологія дослідження** виростала з потреби міждисциплінарного підходу, що поєднує теологічні та філологічні студії, відтак текст першого руського митрополита прочитано в герменевтичному ключі й зіставлено з поглядом *ex corde Ecclesiae*; інтертекстуальний метод та зіставний аналіз згодився для пошуку джерел богословської думки, порівняння інтекстів та інтерпретації змістових конотацій у кінцевому тексті. **Наукова новизна** представлені розвідки вбачається у спробі виокремити христологічні мотиви в «Слові про Закон і Благодать», простежити впливи Антіохійської богословської школи на Ларіонове розуміння особи Ісуса Христа, проаналізувати способи монтажу христологічних епізодів у текст проповіді й з'ясувати їхнє навантаження у цілісній риторичній стратегії. **Висновки.** Історико-богословський екскурс у становлення христології підтверджує складність вчення про Ісуса Христа, а разом – архиважливість цього вчення для Церкви, особливо для нових спільнот, які тільки входили до неї. У «Слові про Закон і Благодать», найбільше в першій його частині – проповіді, христологічна тема, посідаючи центральне місце, вибудовує «хребет» твору, організовує його. Сутність Ісуса Месії Ларіон розкриває зокрема через кореляцію прототип / тип – Ісаак / Ісус, образність Сонця, а також боголюдські Христові діяння.

Ключові слова: «Слово про Закон і Благодать», митрополит Ларіон, христологія, інтертекст, типологія, боголюдськість.

Одним із магістральних розділів богослов'я як науки та способу раціонального осягнення Божественної сутності є христологія. Вона зосереджена на дослідженні ідентичності Ісуса, який народився з роду Давида у Вифлеємі Юдейському (Мт. 2:1) на початку першого століття, подорожував Палестиною, зцілюючи недужих, виганяючи бісів, закликаючи до покаяння в очікуванні близькості Суду Божого; повів за собою чимало послідовників, завершив земний шлях стратою на хресті й, за свідченням учнів, воскрес. Початок христології в тому, як цей чоловік під час свого служіння презентував себе і як його розуміли інші в термінах, значною мірою запозичених із тогочасного юдаїзму (найперше апокаліптичного)². Отже, вчення про Христа, яким його прийняла Церква, ґрунтується не тільки на євангельських текстах, воно оформилося й систематизувалося в писаннях святого верховного апостола Павла, який не належав до тих дванадцятьох, що відгукнулися на Ісусовий поклик «*Δεῦτε ὁπίσω μου*», більш відомий у латинському перекладі: «*Vade tecum!*» (Мт. 4:19). Можливо, саме чудесно-драматична історія навернення ревного фарисея, що стала свідченням незбагнених шляхів Господа, якими Він сам іде до людини, спричинилася до відданого служіння апостола народів. Павлові листи позначені виразною христодцентричністю: у всьому корпусі «Христос» вжито 599 разів, тоді як «*θεός*» – 536³. Він гово-

¹ Доповідь була виголошена на щорічній Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми сучасної української медієвістики», яка відбулася 24 квітня 2020 р. в Національному університеті «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка.

² New Dictionary of Theology: Historical and Systematic, 2-nd ed. by Martin Davie and others. London, 2016. P. 176.

³ Gordon D. Fee. Pauline Christology: An Exegetical-Theological Study. Hendrickson Publishers, 2007. P. 488.

рять про Ісуса насамперед як про Спасителя: «Христос умер за наші гріхи згідно з писанням»⁴ (1 Кор. 15:3) і «був виданий за гріхи наші й воскрес для нашого оправдання» (Рим. 4:25). Причому сенс Відкуплення, якщо слідувати за апостолом народів, полягає у відновленні людської природи – *«lapsus naturae humanae»* – і зодягненні в Христа, через якого Бог примири́в нас із собою, аби ми стали новим створінням (пор.: 2 Кор. 5:17–18). Через хрещення – народження з Духа – утворюється сутнісно нова спільнота, Церква, яка працює за парадоксальними законами рівності – як гендерної, так і національної чи суспільної. З ідеєю відкуплення пов'язане сприймання Ісуса як «другого Адама», чоловіка без гріха, тобто людини в первісному Божому задумові. Для християнської свідомості I ст. Ісус є Сином Отця, посланого перед віками, Логосом – Втіленою Мудрістю, Воскреслим Господом і Месією з юдейських пророцтв.

Згодом, у так званому патристичному періоді, питання стосунків Ісуса з Отцем (і Святим Духом) було чи не найбільшим каменем спотикання для отців Церкви, яким доводилося боротися з ересями (*«аїреїс»* – вибір) і на Вселенських Соборах проголошувати правди віри. Найактивнішими тут виявилися представники Александрійської та Антіохійської богословських шкіл, що розвивали різні теологічні формули й дискутували щодо втілення Слова Божого в плоті Ісуса, намагалися виміряти в Ньому рівень божественного й людського, теоретизували довкола онтологічних статусів Його волі й природи.

Так, наприклад, під час Нікейського Собору (325 р.), засудивши погляди священника Арія, який вважав Ісуса не Богом, а людиною, найдосконалішим Божим творінням і зразком для наслідування, єпископи потвердили єдиносущність (*«ὁμοούσιος»*) Сина з Отцем, що автоматично означало предвічність Ісуса, а це своєю чергою заперечувало поширену з II ст. теорію адопціонізму, згідно з якою Ісус був звичайною людиною, але під час хрещення у тридцятилітньому віці за дією Святого Духа став «усиновленим» Сином Божим. Не минуло й ста років, як виникла потреба знову скликати Собор, аби очистити христологічну доктрину й висловитися з приводу уявлень Константинопольського патріарха Несторія, який розділяв дві особи або іпостасі (*«ὁπόστασις»*), Бога й людини, які водночас співіснують в Ісусі, а тому Марію – матір Ісуса, пов'язану лише з Його людською природою, – треба називати не людинородицею (*«ἀνθρώποτόκος»*), як пропонували деякі тогочасні монаші кола, а Христородицею (*«Χριστοτόκος»*). Але рішення Єфеського Собору 431 р. засудили ересь несторіанства, відтоді єдиноправильною щодо Марії є атрибуція Богородиця – Теотокос (*«Θεοτόκος»*). Невдовзі після цього, 451 р., представники Вселенської Церкви зібралися в Халкедоні, щоб вирішити дилему вираження віри в Ісуса, досягнувши консенсусу між александрійцями й антіохійцями, а також уточнивши деякі формулювання попередніх Соборів. Після жвавих, а подекуди емоційно та інтелектуально палких обговорень Собор підсумував кілька визначальних пунктів віросповідання, яких дотримуються більшість християнських Церков: Ісус – Господь, один єдиний предвічний Син Творця, єдиносущний з Отцем, досконалий Бог і досконалий чоловік, тіло й душа Якого не відрізняються від наших. Хоча суперечки ще тривали, міцний фундамент розуміння сутності Христа був закладений і так його приймали народи-неофіти.

Якщо правильна віра в Христа є осердям християнства, початком шляху, то потрібно (й не менш цікаво) подивитися, як цей шлях розгортався в руському народі. Здається, його найкраще демонструє найдавніший зі збережених оригінальний текст, написаний у Києві в першій половині XI ст., – «Слово про Закон і Благодать», авторства богослова й письменника Іларіона, митрополита Київського. Декларує христологічну спрямованість твору його назва: «О законѣ, Моисѣомъ данѣмъ, и о благодѣти и истинѣ, Ісусомъ Христомъ бывшии»⁵, яка є інтертекстуальною і відсилає до джерела, а саме до Євангелія від Йоана (1:17): «Закон бо був даний від Мойсея, благодать же й істина прийшла через Ісуса Христа». Поглянувши на біблійний контекст цього стиха, зауважимо, що він увінчує так званий Пролог, який завершується наступним 18-м стихом, де христологія Логоса виявляє зв'язок Ісуса з Отцем: «Ніхто й ніколи Бога не бачив. Єдинородний Син, що в Отцевому лоні, – той об'явив». Початок унікального (бо три інші вважають синоптичними) Євангелія став для екзегетів незвичним простором для інтерпретацій змісту, здогадок та пояснень, а також аналізу форми, яку можна назвати, однак із певними застереженнями, поетичною через її ритмічну організованість. До речі, подібну ритмічну впорядкованість спостерігаємо й у творі першого руського митрополита.

Іларіон говорить про Христа-Бога – другу Особу Пресвятої Тройці та історичного Ісуса з Назарета, – розвиваючи перевагу Благодаті над Законом. Закон даний через Мой-

⁴ Тут і далі біблійний текст цитую за виданням: Святе Письмо. Переклад І. Хоменка. Рим, 2007.

⁵ Слово о законе и благодати митрополита Иларiona / Подг. текста А.М. Молдована. Библиотека литературы Древней Руси. Санкт-Петербург, 1997. Т. 1. С. 26–61. Тут і далі цит. за: *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr01.htm>.

сея – вибраного з-поміж інших, але таки чоловіка, а Благодать явлена в кенозисі самого Бога, який став Чоловіком. Рональд Божик (Ronald Bozyk), досліджуючи Закон і Благодать у творі митрополита Іларіона, акцентував на паралелі Мойсей – Христос, за допомогою якої автор «Слова» наче підкреслює винятковий статус тих, які прийняли Христа й спасаються Богочоловіком, а не просто навчанням вчителя-людини⁶. Тому вже від самого початку твору в ньому в різні способи присутній Христос, тож впродовж усього тексту слухач / читач пізнає Його сутність, і відповідаючи собі на питання «Ким є Христос?», ставить наступне – «Що Він (з)робив?»

Насамперед (і у «Слові», і в богослов'ї) виявляється задум Творця, який зволив спасти свій народ спочатку Законом, «посл'яжде же сыномъ своимъ вся языки спасе евангеліємъ и крещеніємъ»⁷. Сотеріологічна спрямованість Іларіонового тексту настільки важлива, що стає його центральною темою, а за словами академіка Михайла Возняка, – завданням і предметом: «Завдання і предмет Слова змалювати та прославити прихід Христа на землю для рятунку людського роду»⁸. Єдинородний Син Божий взяв на себе людське тіло: «не привидѣніємъ пришедеъ на землю, но истинно, пострадавы за ны плотію и до гроба и съ собою въскрѣсив ны»⁹, – тож достойний найвищої прослави-вдячності.

Слід враховувати, що християнству притаманне інше трактування часу, порівняно з язичницьким. На противагу колоподібному сприйняттю, нова віра презентувала усвідомлення часу як прямої, що має (у Бозі) свій початок і кінець, а отже, з'явився простір для розуміння історії. З погляду християнина, все підвладне Божественному Провидінню, яке веде людину до її Творця через Ісуса Месію. Митрополит Іларіон сприймає історію в біблійних координатах: «Моисѣ бо и пророци о Христовѣѣ пришествіи повѣдаху, Христос же и апостоли его о въскрєсеніи и о будущимъ вѣцѣ»¹⁰; координатах, де центральною – опорною – точкою є Ісус, що поєднав, здавалось би, цілком окремі Завіти, Старий і Новий (можливо, найвідповідніше було б їх бачити як єдину суцільну нитку, хоча й різних кольорів). У цю історію завдяки Володимировому хрещенню вплетена Русь, «Іларіон прагне вписати її [Русь – О. Ч.] в загальний контекст всесвітньо-історичного поступу»¹¹.

Історія проходила етап тіні Закону, однак вивершувалася в істині Благодаті. Як і апостол Павло, митрополит Іларіон для ілюстрації зв'язків між Законом і Благодаттю вибирає старозавітні образи Авраамової рабині Агар і його дружини Сари – початкові біблійні образи, як міг би сказати Ярослав Пелікан, адже «історія Біблії починається не з Адама і Єви, а з Авраама і Сари»¹². Тайна явлення Бога чи Його ангелів супроводжувала найбільш знакові моменти біблійної історії. Як у палаючому куці Сущий повідомив Мойсеєві, через якого об'явив згодом Закон: «Іди ж, оце пошлю тебе до фараона, щоб вивів ти народ мій, синів Ізраїля з Єгипту» (Вих. 3:10), так і в діброві Мамре Він приходив у вигляді трьох Мужів до майбутнього «батька многоти народів» (Бут. 17:5), щоби сказати: «Я вернуся за рік о цій порі, й Сара, твоя жінка, буде мати сина» (Бут. 18:10), зрештою, Гавриїл був посланий у Назарет сповістити: «Не бійсь, Маріє! Ти бо знайшла ласку в Бога. Ось ти зачнеш у лоні, й вродиш сина, й даси йому ім'я Ісус» (Лк. 1:30–31). Ці епізоди Іларіон розгортає одночасно, можна подумати, що він вдається до ефекту «перестрибування», але ж ні, – автор провадить позірно різні теми, щоб визвучити особливу поліфонію Божого задуму: «Тогда убо отключи богъ ложесна Сарьрина, и заченьши роди Исаака, свободьнаа свободьнааго. И присѣтивъшу богу челоувѣчска еСТЬства, явишася уже безвѣстнаа и утаенаа и родися благодать, истина, а не законъ, сынъ, а не рабъ»¹³. Митрополит в образі Ісаака бачить прообраз Ісуса. Доречно наголосити, що так само «бачить» біблійна типологія, показуючи єдність Старого й Нового Завітів. Ісаака вважають одним із прототипів Христа, власне, через епізод із жертвопринесенням: «подібно як Авраам був готовий принести в жертву найдорожче, що у нього було, тобто – свого єдиного сина, так і Отець Небесний не пожалів свого єдиного Сина для спасіння людського роду»¹⁴. Аналогія виявилася і в топографічності (обидві події відбувалися на горі), і у процесуальних деталях (Ісаак сам ніс дрова всепалення, як Ісус хресне дерево), і в кінцевому результаті

⁶ Bozyk R. Law and Grace in the Work of St. Ilarion, Metropolitan of Kyiv (1051–1054 AD). Ph.D. Dissertation, Université de Sherbrooke, 2019.

⁷ Слово о законе и благодати...

⁸ Возняк М. Історія української літератури. Львів: Просвіта, 1920. Т. I. До кінця XV в. С. 126–127.

⁹ Слово о законе и благодати...

¹⁰ Там же.

¹¹ Горський В. «Слово про Закон і Благодать» – перша пам'ятка Київської філософської думки. Київ: Стилюс, 1997. С. 22. У розвідці автор докладно обґрунтував, що Іларіоновий образ історії в цілому, історії Русі та історичних діячів відбився на історіософських поглядах пізніших філософів.

¹² Пелікан Я. Кому ж належить Біблія? Історія Святого Письма крізь століття. Київ: Дух і Літера, 2011. С. 55.

¹³ Слово о законе и благодати...

¹⁴ Сорока (Василь) Методій, ЧСВВ. У пошуках Христа-Месії у Старому Завіті. Богословський аналіз та христологічна ексегеза. Жовква: Місіонер, 2021. С. 128.

(Бог подарував життя єдинородному синові патріарха, а також Воскресив Свого Єдиногодного Сина).

Великий бенкет на честь відлучення Авраамового сина, коли хлоп'ятко виросло, тут порівняно з великою гостиною, коли Благодать явилася всім людям у Йордані: «І ако отдоися отрочя Ісаакъ и укрьпѣ, сътвори Авраамъ гоститву велику, егда отдоися Ісаакъ сынъ его. Егда бѣ Христос на земли, и еще не у с[я] благодать укрьпила бяше, нѣ дояшеся, и еще за л [30] лѣтъ, въ ня же Христось таяшесе. Егда же уже отдоися и укрьпѣ и явися благодать божіа всѣмъ челоувѣкомъ въ Іорданьстѣи рѣцѣ, сътвори богъ гоститву и пирь великъ тельцемъ упитѣнным от вѣка, възлюбленнимъ сыномъ своимъ Исусом Христомъ, съзвавъ на єдино веселіє небесныа и земныа, съвокупивъ въ єдино ангелы и челоувѣкъ»¹⁵. Цікаво, що перше речення повищій цитати повторює 8-й стих 21-ї глави Книги Буття, тоді як про Божий бенкет після Богоявлення не знайдемо нічого в євангельських текстах, натомість згадка про годоване теля вказує на Притчу про блудного сина, яку адекватніше («*adaequare*» – дорівнювати) називати Притчею про милосердного батька. Крім біблійних інтертекстів, уривок відсилає до відомої в давньокіївській добі (насамперед творами Йоана Золотоустого та Йоана Дамаскина) спадщини Антіохійської школи, а її дослідниця – культурологиня Дарина Морозова – наголосила, що «особливий акцент на динамічності зростання Христової благодаті видається певним маркером антіохійського богословствування»¹⁶, однак, хоча таке розуміння «зростання Благодаті» в Ісусі не було загальноприйнятим у богословських колах, беззастережно стверджувати вплив антіохійських джерел на наше «Слово про Закон і Благодать» не варто.

Митрополит доволі обережний у висловлюваннях, він не проповідує «від себе», не ділиться власними тлумаченнями христологічних основ, лишень транслює канонічне бачення Церкви. Треба визнати, спосіб, у який він це робить, вартує захоплення. Поєднання окремих членів Нікео-Константинопольського Символу віри з євангельськими і святоотцівськими формулами витворює той хребет, завдяки якому стоїть Київська Церква. Бувало, Іларіонові закидали поєднання християнства з язичництвом. Наприклад, Владімір Колесов, звертаючи увагу на рівень «провославної» перших руських християн, стверджував, що, як і інші язичницькі племена, руський народ несвідомо прийняв аріянську єресь, «вони вважали, що Христос – не буквально Бог, Він не народжений Богом, але Богом став. Цілком зрозуміла думка для вчорашніх язичників. І «Слово» Іларіона дає підстави для тих самих припущень, християнські ідеали представлені тут у типовій язичницькій формі»¹⁷. Спеціально наводжу розлогу цитату у власному перекладі, щоби текстом «Слова про Закон і Благодать» довести протилежне. Преєкзистенція Ісуса Месії тут очевидна, найперше тому що назва тексту, нагадаю, є прямою цитатою тієї євангельської глави, що починалася словами: «Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог. З Богом було воно споконвіку» (Йн. 1:1–2). А вже потім автор сказав про Христа: «Прѣжде вѣкъ от Отца рождень, єдинъ състоленъ Отцу, єдиносущень»¹⁸. Отже, згідно зі вченням Церкви, відображеним у «Слові про Закон і Благодать», Ісус Месія від Початку є Богом: Він роджений від Отця, єдиносотрестольний Отцеві, єдиносущний, – ці постулати ортодоксальні, вони не мають нічого спільного з єресями.

«Прѣжде вѣкъ от Отца рождень, єдинъ състоленъ Отцу, єдиносущень, яко же солнцу свѣтъ, съниде на землю, посѣти людии своих, не отлучився Отца, и vyplотися отъ Дѣвиць чисты, безмужны и бесквернены, вшедѣ, яко же самъ вѣсть. Плоть приимѣ, изиде, яко же и вниде»¹⁹.

Син єдиносущний з Отцем, «яко же солнцу свѣтъ»²⁰, – талановитий ритор дозволяє собі подавати догми в поетичній формі. Образність сонця у «Слові» може провокувати до пригадування над її слов'янським язичницьким джерелом, водночас існує кореляція з проповіддю Малахії²¹ про Христа: «Для вас же, що боїтеся імені мого, зійде сонце правди, і в його промінні буде спасіння» (Мал. 3:20), звідки походить «Сонце Правди», таке поширене в літургійній поезії. Зокрема чуємо його в тропарі Різдва Господа Бога й Спаси нашого Ісуса Христа. Зрештою, у тексті, частиною якого є Похвала Володимирові, можна шукати зв'язок із народним величанням князя Красним Сонечком.

¹⁵ Слово о законе и благодати...

¹⁶ Морозова Д. «Покажи мені людину». Антропологія Антіохійської школи та її спадщина у Київській традиції: монографія. Київ: Дух і Літера, 2021. С. 378.

¹⁷ Колесов В. Древняя Русь: наследие в слове: В 5-ти кн. Добро и зло. Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2001. Кн. 2. С. 56.

¹⁸ Слово о законе и благодати...

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же.

²¹ Прикметно, що книга пророка Малахії завершує Старий Завіт, хоч тут порушена хронологічна послідовність.

Продовжуючи христологічну тему, митрополит уважав за необхідне пояснити неблагенну природу Богочоловіка, Єдиного в двох рівнозначних сутностях. Він наводив 17 прикладів-елементів життєдіяльності, властивих людині, й одразу «заперечував» «людськість» цих дій, приписуючи їх Богові «по божеству», що можна трактувати як «яскраві халкідонські христологічні та антропологічні акценти»²². Таке поєднання, без сумніву, було проблемним для розуміння-пояснення монотеїстів, починаючи від святого апостола Павла.

«Єдин сын от Троиць въ двѣ естествоѣ: Божество и челоувѣчество, исполнь челоувѣкъ по въчелоувѣченію, а не привидѣніемъ, нъ исполнь Богъ по божеству, а не простъ челоувѣкъ показавыи на земли божьскаа и челоувѣчьскаа: яко челоувѣкъ бо утробу матерью растяше, и яко Богъ изиде, двѣства не врѣждъ; яко челоувѣкъ матерне млѣко приать, и яко Богъ пристави ангелы съ пастухы пѣти: «Слава въ вышнихъ Богу»; яко челоувѣкъ повитьсе въ пелены, и яко Богъ вѣлхвы звѣздою ведаеше; яко челоувѣкъ възлеже въ яслехъ, и яко Богъ от волхвъ дары и поклонение приать; яко челоувѣкъ бѣжааше въ Египеть, и яко Богу рукотворения египетьскаа поклонишася; яко челоувѣкъ прииде на крещение, и ако Бога Иорданъ устравися, възвратися; яко челоувѣкъ, обнажився, възлеже въ воду, и ако Богъ от Отца послушество приать: «Се естъ Сынъ мой възлюбленый»; яко челоувѣкъ постися 40 днии и възалка, и яко Богъ побѣди искушающаго; яко челоувѣкъ иде на бракъ Кана Галилѣи, и ако Богъ воду въ вино приложи; яко челоувѣкъ въ корабли съпааше, и ако Богъ запрѣти вѣтромъ и морю, и послушаша его; яко челоувѣкъ по Лазари прослезися, и ако Богъ възскрѣси ѿ мертвыхъ; яко челоувѣкъ на осля въсѣде, и ако Богу заваху: «Благословленъ Грядыи въ имя Господне!»; яко челоувѣкъ распятъ бысть, и ако Богъ своею властью съпропятааго съ нимъ възпусти въ рай; яко челоувѣкъ оцѣта възкушъ, испусти духъ, и ако Богъ солнце помрачи и землю потрясе; яко челоувѣкъ въ гробѣ положенъ бысть, и ако Богъ ада раздруши и душѣ свободы; яко челоувѣка печатлѣша въ гробѣ, и ако Богъ изиде, печати цѣлы съхранъ; яко челоувѣка тѣщахуся иудеи угаити възскресение, мѣздяще стражи, нъ яко Богъ увѣдѣся и познанъ бысть всѣми конци земля»²³.

Фактично, кожне словосполучення є цитатою, алюзією чи парафразою євангельських слів про Месію, включених до відповідних богослужбових текстів, які найповніше ідентифікував Константин Акентьев²⁴. У тому уривку – весь Новий Завіт у ритмічному русі антитетичного паралелізму, що постійно розгортається, «відштовхуючись» від анафор «яко челоувѣкъ», «и ако Богъ».

Якщо зауважити, що «Слово про Закон і Благодать» як текст не є однорідним в умовному співвідношенні «поезія / проза», то виявиться, що «ритмічна неоднорідність створює фон, на якому враження від ритмічно організованого тексту ще більше підсилюється, і водночас вона дозволяє абсолютно точно розставити акценти у розвитку теми. Як форма логічного і смислового узагальнення, ритмічна організація з'являється або у найкульмінаційніших моментах розкриття теми, або в момент закінчення, завершення теми»²⁵. Згаданий пасаж кульмінаційний і з погляду догматичного, адже зникає простір для дискусії щодо монофізитизму чи монотелітизму, і з погляду «сюжетного»: тема Христа продовжена у смислових модуляціях. Іларіон переходить до висловлювань проти юдеїв, серед яких Христос виявив свою Божу силу, зцілюючи, виганяючи злих духів, воскрешаючи, а Його «яко злодѣа мучивше, крестѣ пригвоздиша»²⁶. У діях обраного народу теж явлена «рука» Провидіння: «Приде бо спасъ и не приать бысть от Израиля, и, по євангельскому слову, “въ своа прииде и свои его не приаша”»²⁷. Ще кілька цитат доводять, що збуваються пророцтва щодо народу Ізраїля, як-от Ісусові слова, сказані до первосвященників і фарисеїв (Мт. 21:43): «Отимется от вас царство божіе и дасться странамъ, творящимъ плоды его»²⁸. Виклад-пояснення Божої ікономії автор продовжує повторенням вибраних слів зі

²² Морозова Д. «Покажи мені людину»... С. 376.

²³ Слово о законе и благодати...

²⁴ Акентьев К. «Слово о законе и благодати» Илариона Киевского. Древнейшая версия по списку ГИМ Син. 591. Истоки и последствия: Византийское наследие на Руси. Сборник статей к 70-летию члена-корреспондента РАН И.П. Медведева. Санкт-Петербург, 2005. С. 130–133.

²⁵ Сазонова Л. Принцип ритмической организации в произведениях торжественного красноречия старшей поры («Слово о Законе и Благодати» митрополита Илариона, «Похвала св. Симеону и св. Савве» Доментиана). Труды Отдела древнерусской литературы. Ленинград: Наука, 1974. Т. 28. С. 38.

²⁶ Слово о законе и благодати...

²⁷ Там же.

²⁸ Там же.

Святого Письма, наприклад, про послання апостолів проповідувати Євангеліє і хрестити в ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Поступово масштаби історії в розповіді звужуються, радше – історія локалізується в сучасному для Іларіонових безпосередніх реципієнтів часопросторі, бо Господь прийшов до руського народу, щоби спасти. І вибрав собі князя Володимира, через якого діяв. До речі, саме з події хрещення Ісуса в Йордані починається Євангеліє у версії апостола Марка. Іван Предтеча – останній старозавітний пророк – закликав до покаяння, бо наблизилося Царство, Новий Завіт Бога з людиною. Так само з хрещення розпочалася «нова ера» для руського народу. Таїнство Хрещення – ознака завіту, союзу з Богом, як і традиція обрізання єврейського народу, що прямо пов'язана з обіцянкою Авраамового батьківства (Бут. 17). Хрещення стало виявом належності до вибраних народів, водночас, підносячи нас до гідності синів Божих і забезпечуючи сотеріологічну перспективу, мало конкретну культурно-політичну вагу. За це митрополит висловлює вдячність у Похвалі Володимирові. Християнство як релігія держави – не так його заслуга, він удостоєний похвали за здатність розпізнати Бога в Христі, піти за Ним і повести за Ним, і тим заслужив собі найвищу нагороду: «Показаєть ны и увѣряєть самъ спасъ Христос, какою тя славы и чьсти сподобиль естъ на небесѣхъ, глаголя: «Иже исповѣсть мя прѣд челоуѣкы, исповѣмъ и азъ прѣдъ отцемъ моим, иже естъ на небесѣхъ»²⁹.

Важливо, що Іларіонова Молитва, яку зазвичай розглядають як частину «Слова про Закон і Благодать», звернена до Христа-Чоловіколюбця, не до Отця, а до Сина, названого Владикою, Царем і Богом. Ця молитва має виразний покаєнний характер, а взиванням про милосердя продовжує сотеріологічну тему, адже є прославою Доброго Пастиря, що душу віддав за кожну вівцю зі свого стада.

Заключним акордом христологічної теми стало Визнання віри, де митрополит потвердив ортодоксальне вчення про Пресвяту Трійцю, повторюючи всі члени Символу віри, який сповідує католицька («*каволикос*» – вселенський) Церква.

Отже, усвідомлюючи катехитично-дидактичну необхідність, митрополит Іларіон, який проповідував для нововерненого народу, і, зрештою, сам до нього належав, брався осмислювати один із найпроблемніших розділів догматичного богослов'я. Він мусив наголосити, що не відходить від православного (у значенні не конфесійної приналежності, а якості віри) вчення, а сповідує істини, потверджені на семи Вселенських Соборах, де святі отці сформулювали правди віри та перемогли ересі аріяства, монофізитства та несторіяства. Поряд із розкриттям сутності христологічного у «Слові про Закон і Благодать», важить спосіб присутності христологічного в тексті – фундаментальний і наскрізний. Христологія «почалася» у назві твору, розгорталася упродовж усіх частин і фіналізувалася у Визнанні віри. Відстеження прозово-поетичної форми реалізації христологічної теми допомогло визначити ядро тексту, яке виявилось «найбільш поетичним». Акцентуючи боголюдську природу Месії, автор через типологічне зіставлення Ісаака з Ісусом «згладив» конфлікт між Старим і Новим Завітами, вказуючи на послідовне явлення Божої ікономії.

Виявляється, вивчення найранішого тексту української літератури на перетині богослов'я та літературознавства пропонує нову, часом несподівану, оптику, відтак заохочує до продовження такої дослідницької траєкторії.

References

- Akentev, K. (2005). «Slovo o zakone y blahodaty» Ilaryona Kyevsokoho. Drevneishaia versyia po spysku HYM Syn. 591 [«Sermon on Law and Grace» by Metropolitan Ilarion. The oldest version on the codex HYM Syn. 591]. Saint Petersburg, Russia.
- Bozyk, R. (2019). Law and Grace in the Work of St. Ilarion, Metropolitan of Kyiv (1051–1054 AD). Sherbrooke, Canada.
- Davie, M. (2016). New Dictionary of Theology: Historical and Systematic, 2nd ed. London, UK.
- Gordon, D. Fee. (2007). Pauline Christology: An Exegetical-Theological Study. Michigan, USA.
- Kolesov, V. (2001). Drevnyaya Rus: nasledie v slove: V 5-ti kn. Dobro i zlo [Ancient Rus: heritage in the word. In the 5th books. Good and evil]. The 2 b. Saint Petersburg, Russia.
- Morozova, D. (2021). «Pokazhy meni liudynu. Antropolohiia Antiokhiiskoi shkoly ta yii spadshchyna u Kyivskii tradytzii» [«Show me the man. Anthropology of the Antioch school and its heritage in the Kyiv tradition»]. Kyiv, Ukraine.
- Soroka, (Vasyl) Metodii, OSBM. (2021). U poshukakh Khrysta-Mesii u Staromu Zaviti. Bohoslovskiy analiz ta khrystolohichna ekzeheza [In search of Christ the Messiah in the Old Testament. Theological analysis and Christological exegesis]. Zhovkva, Ukraine.

Чапля Ольга Олегівна – аспірантка кафедри української літератури ім. академіка М. Возняка Львівського національного університету ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна).

²⁹ Там же.

Chaplia Olha – Ph.D. student of M. Vozniak Department of Ukrainian Literature, Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine).
E-mail: olhachaplia@gmail.com

PRESENCE OF CHRYSOLOGICAL IN «SERMON ON LAW AND GRACE»

Literary discourse does not pay enough attention to the theological aspects of works rooted in early Christianity of Rus, which translated the norms of doctrine, determined the trajectories of our medieval theology and influenced successive writing. **The purpose of the publication** is to highlight some nuances of Christological themes, which are reflected, explicitly or implicitly, in the «Sermon on Law and Grace» by Metropolitan Ilarion. **The research methodology** grew out of the need for an interdisciplinary approach that combines theological and philological studies, so the text of the first Russian metropolitan was read in a hermeneutical way and compared with the view *ex Corde Ecclesiae*; intertextual method and comparative analysis agreed to find sources of theological thought, compare contexts and interpret semantic connotations in the final text. **The scientific novelty** of the presented investigation is in the attempt to single out Christological motives in the «Sermon on Law and Grace», to trace the influence of the Antiochian Theological School on Ilarion's understanding of the person of Jesus Christ, to analyze ways of inlay Christological episodes in the text of the sermon and to discern their load in a holistic rhetorical strategy. **Conclusions.** The historical and theological digression into the formation of Christology confirms the complexity of the doctrine of Jesus Christ and, at the same time, its archival importance for the Church, especially for the new communities that are just became a part of it. In the «Sermon on Law and Grace», mainly in its first part – sermon, Christological theme, occupying a central place, builds the «backbone» of the work, organizes it. Ilarion reveals the essence of Jesus the Messiah in particular through the correlation of the prototype / type – Isaac / Jesus, the imagery of the Sun, as well as the divine-human deeds of Christ.

Keywords: «Sermon on Law and Grace», Metropolitan Ilarion, chrystology, intertext, typology, God-man.

Дата подання: 20 січня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 30 січня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Чапля, О. При-сутність христологічного у «Слові про закон і благодать». *Сіверянський літопис*. 2022. № 1. С. 119–125. DOI: 10.5281/zenodo.6783359.

Цитування за стандартом APA

Chaplia, O. Pry-sutnist khrystolohichnoho u «Slovi pro zakon i blahodat» [Presence of Chrystological in «Sermon on Law and Grace»]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2022, 1, P. 119–125. DOI: 10.5281/zenodo.6783359.

